

УДК 005:070

О. І. Почапська-Красуцька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ІГРОВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1917-1921 рр.

У статті крізь призму теорії ігрореалізації розглядаються особливості використання біблійних образів українською періодикою 1917-1921 рр. як один із способів аргументації та маніпуляції народними масами. Порівнюючи біблійне походження образів (за Біблією у перекладі Івана Огієнка) із їх трактуванням у періодичних виданнях Наддніпрянщини, автор приходиться до висновку, що навіть невеличка зміна акцентної домінанти мала неабиякий вплив на розуміння події, про яку йшла мова.

Ключові слова: образ, ігрореалізація, аргументація, маніпуляція, Біблія.

Український народ — один із небагатьох, чиї звичаї і традиції, чиї вірування і уявлення становили (та й досі становлять) його духовний стержень. З давніх-давен він славився своєю почасти сліпою вірою у вищі сили. Це, з одного боку, тримало і досі тримає його на плаву, давало і дає можливість вистояти у найскрутніші часи, а з іншого — робило і робить його відмінним об'єктом маніпулювання.

До сьогоднішнього дня, коли українська преса давно і надійно втратила репутацію «чесної і незалежної», для багатьох українських громадян (особливо похилого віку) вона все ще зберігає позицію «вищої інстанції правди». Вислів «це правда, бо так написано в газеті» все ще користується неабиякою популярністю.

Вивченням образної системи періодичних видань 1917-1921 рр. та дослідженням їх впливу на масову свідомість займалися О. Кузнецова [8; 9], А. Капелюшний [5] та ін. Проте усі ці питання розглядалися переважно лише з точки зору їх значення для відображення тієї чи іншої історичної події (як у А. Капелюшного [5]), або з погляду їх вагомості в еволюції української національної самосвідомості.

У нашому дослідженні ми ставимо за мету розкрити специфіку використання біблійних образів як одного із найдієвіших способів аргументації та маніпуляції українською періодикою 1917-1921 рр. крізь призму теорії ігрореалізації.

Події 1917-1921 рр., а також неймовірний брак інформації спричинили різке збільшення кількості періодичних друкованих видань та їх неймовірну популярність серед народу. Оскільки друковані засоби масової інформації у 1917-1921 рр. були чи не єдиним джерелом інформації, а, отже, — і найпопулярнішим способом впливу на масову свідомість.

У такому випадку, як зазначає В. Олешко, «плануючи інформаційний дискурс, тобто певний обсяг інформації, що транслюється конкретним засобом масової інформації, логічно та тематично ним структурований, окремий журналіст (а в нашому випадку швидше

ЗМІ в цілому) безперечно враховує ту обставину, що факти, котрі говорять «самі за себе», породжують відкриту інформацію, цінність якої різко зменшується з часом» [12, с. 136]. Але в такому випадку стає очевидним той факт, що друківаним засобом масової інформації (і особливо в такій інформаційно насиченій період, як національно-визвольні змагання 1917-1921 рр.) аж ніяк не встигнути за реаліями життя. Саме тому вже в 1917-1921 рр. зароджується явище, яке лише наприкінці 90-х років було ідентифіковане та детально досліджене, — явище прагматичної ігрореалізації.

Характерною рисою прагматичної ігрореалізації вже в першій чверті ХХ ст. стає, за визначенням сучасних дослідників, «створення комунікатором нових асоціативних зв'язків подій і фактів» [12, с. 137]. Простіше кажучи, друківані видання 1917-1921 рр. практикували так зване тиражування версій, що дозволяло розширити звичну для ЗМІ аудиторію, закріпити в її свідомості масштабність події, а також створити ореол безапеляційності та достовірності. Найпростіший спосіб досягнення цього — подача очікуваної (свідомо чи підсвідомо) інформації.

Для прикладу зазначимо, що з давніх-давен українське село жило у тісному зв'язку із церковними догмами і канонами. Цю характерну для українського села рису помітили і взяли на озброєння прихильники «єдиної і неподільної». Устами священиків оповідалися переваги життя українського народу в царській Росії, переваги побудови комуністичного суспільства перед самостійністю і незалежністю Української держави.

Так, у журналі «Село» (за 1 вересня 1918 року) зустрічаємо допис «селянина А. Маковейчука» під назвою «Похід на народних вчителів», що якнайкраще відбиває усе, сказане нами: «*В с. Коцебі Балтського повіту піп з церковної катедри починаючи словами пророка Давида: «Господи, силою твоєю возвеселиться цар»... закликав людей молитися, аби Господь дав нам царя і тим самим спас нашу «страждущую родіму Росію». Таких прикладів багацько...*» [13, с. 15-16].

З будь-якої точки зору (з точки зору історичного перебігу подій, з точки зору того ж таки «колективного позасвідомого») цитована інформація є очікуваною. Крім цього, цитата «*Господи, силою твоєю возвеселиться цар...*» [13, с. 15] дає чудову можливість для тиражування версій, оскільки цитатою стала частина молитви священика, а (наголошуємо ще раз) український народ жив у тісному зв'язку із церквою. Отже, ми бачимо, що в даному випадку преса стає в один ряд із такими потужними факторами впливу на народну свідомість, як сміх і релігія.

Усвідомлюючи ступінь впливу усіх трьох факторів, військово-політичні сили, що брали участь у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр., використовували їх, як правило, окремо чи, в кращому випадку, поєднували два з них: пресу і сміх чи пресу та релігію. «Комплексно» до вирішення цього питання першою підійшла лише комуністична партія на чолі з Володимиром Ульяновим (Леніним) — атеїзм, який вони ставили в основу своєї політичної

програми, не створював для цього жодних перешкод. Саме у пресі пробільшовицького спрямування у памфлетах і фейлетонах почали з'являтися біблійні образи, вплив яких спрямовувався на свідомість українського народу. Це був якісно новий виток у розвитку прагматичної ігровізації.

Сучасна наука довела, що емоційні аргументи є більш функціональними (впливовими), ніж логічні, раціональні. «Таким чином, у процесі аргументації виникає, образно кажучи, лакуна в емоційному впливові на читача, яку заповнюють образні аргументи» [8, с. 79]. Причому, саме вони не тільки відбивають відповідність чи невідповідність існуючої дійсності потребам, бажанням чи установкам, але й психологічно готують читача до поведінки, відповідної даній проблемній ситуації.

Звичайний публіцистичний образ не зачіпає усіх рецепторів сприйняття — найперше і, в принципі, найголовніше, він не зачіпає рецепторів сміху, через які читач очищається, і через які легше, простіше сприймає всі реалії існуючої дійсності. Через це сатирична публіцистика вирішила використовувати художні образи, особливо ті, які сучасне літературознавство відносить до категорії вічних.

Як зазначають літературознавці, традиційним (або вічним) слід вважати образ, що переходить від покоління до покоління, від нації до нації, від однієї літературної доби до іншої, тобто такий, що зберігається і функціонує упродовж тривалого історичного часу [9]. Це пояснюється тим, що увійти в традицію може лише те, що є відомим для широкого кола читачів. Відповідно до теорії, традиційні сюжети та образи здебільшого складаються в надрах певної національної літератури. Частина цих образів переходить до інших літератур, набуває міжнародного визнання та поширення. Саме за територією поширення прийнято розрізняти національні, зональні, регіональні та полі регіональні традиційні (чи т. з. «вічні») образи. Найширший ареал поширення мають античні та біблійні образи. Це досить легко пояснюється спільною основою двох культурних велетів — православного та мусульманського світів.

Особливо дієвими в плані використання прагматичної ігровізації стали біблійні образи. Найпопулярнішими серед них були: образ Ісуса Христа (та його чудеса), Петра та Іуди, а також загальні образи пекла і раю із, відповідно, їхніми «жителями». Останні, до речі, зустрічаються у періодичних виданнях Наддніпрянської України 1917-1921 рр. найчастіше. Зумовлено це споконвічною антонімічною природою обох понять. Цим же таки антагонізмом пояснюються і способи використання та засвоєння обох образів (зауважимо, що використовувалися вони, як правило, в комплексі) сатиричною публіцистикою окресленого періоду. Серед основних засобів вартими уваги, на наш погляд, є:

1. Протиставлення «світлого» більшовицького майбутнього (рай) «темному» хаотичному тогоденню (пекло).

Наприклад, типовим явищем для останніх шпальт періодичних видань Наддніпрянської України був народний анекдот:

«Прийшов Петро на землю. Зібрав мужиків і каже:

— А що, мужицтво, станете комуністами — будете в раю на землі; станете петлюрівцями — будете в раю на небі; станете біляками — в пекло відправляю...» [10, с. 2].

Явище прагматичної ігнорерації проявляється тут через перенесення образу апостола Петра на терени тогочасної України: апостол Петро, котрого з давніх-давен вшановував український народ, раптом стає на бік психологічно неприйнятної українському народові більшовицької політики (за різними статистичними даними на 1918 рік в більшовицьких лавах нараховувалося не більше 3-5% українців).

2. Підкреслення мучеництва націоналістично спрямованих військово-політичних сил у протиставленні до легкого ситого життя прокомуністичних. Наприклад, у газеті «Правда» (1 травня 1921 р.) було вміщено памфлет під назвою «Сошествие Христа в ад» (підзаголовок «Народное сказание о том, как Христос вывел из ада пролетариев и оставил буржуев»): «...Для встечи Христа-мессии каждый чин и каждый человек получил свое определенное место. Никаких пролетариев нигде не было видно...» [14 с. 3]. Проте Ісус дійшов до найдалших казематів, в яких знаходилися пролетарі, відчинив двері й випустив їх із пекла зі словами: «Многие из вас считаются преступниками и злодеями. Но ваши грехи от незнания и несознания, от суровости законов, установленных на земле...» [14, с. 3]. Варто зауважити, що у 1921 році 1 травня співпало із найбільшим християнським святом — Великоднем. Тобто публікація будь-якого сатирично-публіцистичного твору із подібними тематикою і проблематикою у періодичному друкованому органі комуністичної партії, з точки зору прагматичної ігнорерації, була логічно обумовленою.

3. Розкриття моральної потворності людей (переважно заможних верств населення) у протиставленні до простого народу. Наприклад, у газеті «Трудова громада» (7 січня 1920 р.) читаємо фейлетон Остапа Вишні «Сон (Ну, звичайно, в Різдвачу ніч)»: «...відчиняються в грубіці дверцята і вилазить звідтіля величезний чортяка, синій-синій, як печінка,... і кудись ніби летимо»... пролетіли над цукроварнею Фукса, аж раптом герой помічає «у Фукса «вслідствие переутомления» виріс здоровенний хвостяка. І він крутить ним «без всяких демократических разсуждений...» [4, с.1-2].

Інформація, незважаючи на використання Остапом Вишнюю особливостей рефлексивного відображення дійсності, була, поперше, цілком очікуваною, оскільки власник цукроварні Фукс — єврей, що у свідомості українця асоціювалося переважно із жорстоким ставленням до найманих робітників (тому й «виріс здоровенний хвостяка...» [4, с. 2]), а, по-друге, вона давала чудову можливість для тиражування версій.

Стосовно образів Ісуса Христа (і його чудес), апостолів Петра та Іуди, то у сатирично-публіцистичних жанрах наддніпрянської періодики 1917-1921 рр. вони трапляються значно рідше. Це зумовлюється специфікою духовної освіти українського народу. Використання імені

Ісуса, і тим більше, у так званих «творах низького стилю», за визначенням Аристотеля («Поетика»), заборонялося церковними канонами (однією із 10 заповідей господніх: «Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно» [3, с. 95]). Керівництво більшовицької партії, без сумніву, розуміло і тонко відчувало, що є межі, за які можна заступати лише у випадку здобуття повної влади над народом. Через це Ісуса навіть у відверто прокомуністичних виданнях згадували опосередковано, як правило, через Його чудеса: «Як відомо із біблійної історії, Ісус Христос перетворив на весілі в Кані Галілейській воду на вино... В ті часи, коли не було ніяких приладів для виробу «Spiritus Sotogonikit», потреба в таких чудесах, безумовно, була. Але ж після того чудес майже не було, аж до теперішнього часу... На станції Кам'янець перетворилась у воду ціла цистерна олеонафту...» [14, с. 2]. (Порівн.: «Ісус каже до слуг: «Наповніть водою посудини». І їх поналивали щерть. І він каже до них: «Тепер зачерпніть, і занесіть до весільного старости». І занесли. Як весільний же староста скуштував воду, що сталась вином, а він не знав, звідки воно...» [3, с. 1182]).

Постать апостола Петра викликала до себе неоднозначне ставлення: з одного боку, він був «твердинею», на якій постала православна церква, з іншого — він тричі відрікся від свого Господа. Саме тому сатирики видань і національного, і прокомуністичного спрямування, поводилися із цим образом вкрай обережно, використовуючи його у соціальних чи політичних анекдотах у якості своєрідного судді-мироотворця (це ж саме ми бачили і попередньому анекдоті (див. вище)).

Наприклад:

«Перед Великим Судом більшовики питають Петра:

— А що, Петре, осудять нас чи ні?

— Та за що ж вас судити?... От хіба за ізлішки?...» [1, с. 4].

Образ іншого апостола, Іуди, у сатиричній публіцистиці Наддніпрянщини зустрічався ще рідше, ніж попередні. Юда у 1917-1921 рр. був символом зради, причому зради із корисливих міркувань.

До речі, на той час срібник був невеликим грішми: вбитий раб коштував один срібник, в один срібник також оцінювалася щоденна робота раба.

Можливо, саме через те, що зрада була спровокована досить меркантильними, можна навіть сказати, дешевими міркуваннями, імені Іуди сатирична публіцистика намагалася уникати. Зазвичай практикувалося опосередковане використання цього образу через 30 срібників. Проте (і це не можна оминати увагою) для здійснення прагматичної ігнорерації цей образ використовувався періодичними виданнями усіх політичних спрямувань.

Наприклад:

«— Діду, а їсти є?

— А нема.

— А що робити?

— А йди ворога більшовикам за тридцятку спиши, місяць прогодуємося...» [2, с. 6].

із варіацією:

«— *Петре, а що їсти будемо?*
— *На тобі, Гапко, тридцятку — за біляка у большака вторгував...*» [10, с. 3].

Підсумовуючи усе вищесказане, зазначимо, що дія теорії прагматичної ігровеалізації у періодичних виданнях 1917-1921 рр. на теренах слов'янських народів мала свої особливості. По-перше, в Україні це явище, як і преса загалом, виникло значно пізніше, аніж в Європі. Тобто, фактично, українці мали справу вже із сформованим запозиченим явищем, котре засвоювалося з огляду на особливості слов'янського сприйняття інформаційних потоків. До прикладу, якщо у Франції існувала тенденція до ущільнення мовлення, максимального скорочення газетної площі за рахунок більшого смислового та фактичного навантаження газетного матеріалу (з'являється стиль так званої «перевернутої піраміди»), то для Росії та України, навпаки, характерною була оповідь з різноманітними ліричними відступами, екскурсами та дискурсами. Саме тому використання біблійних образів у творах так званого «низького стилю» з ігровеалізаційною метою в Україні стало не просто можливим, але й надзвичайно вирашним кроком з точки зору тактики і стратегії.

Пояснюється такий стан речей надзвичайно просто, якщо за основу доведення взяти теорію «колективного позасвідомого», обґрунтовану Г. Юнгом. Вже до народження в людині на генетичному рівні формується певний багаж знань, почуттів і відчуттів. Особливо це стосується так званої духовної інформації. Народившись, ще навіть нічого не розуміючи і не впізнаючи своїх батьків, дитина здатна відчувати страх, радість, злість і т. д., не опираючись на свій соціальний досвід (його у неї ще просто немає). У процесі росту і розвитку дитини «колективне позасвідоме» поєднується із так званим «власним свідомим» досвідом.

Одним із факторів, що залишає потужний відтиск на «колективному позасвідомому» є релігія, яку на початкових стадіях свого існування людина сприймає догматично, методом звичайного навіювання і нав'язування, а не через свідоме опрацювання (логічний аналіз) та ментальне сприйняття (для прикладу, першим релігійним нав'язуванням є хрещення).

Під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. релігійне питання було чи не одним із найгостріших на території Наддніпрянської України. З одного боку, воно підігрівалося Західною Європою із її католицизмом, з іншого — проживанням на території України найрізноманітніших народних спільнот. Більшовики пішли найрадикальнішим шляхом. Починаючи із лєнінського умовиводу, що «релігія — це опіум для народу», використовуючи засоби сатири і гумору, поступово поняття «релігія» замінюється не менш цікавим поняттям «атеїзм», де категорія «Бог» замінюється категорією «партійний лідер» (у подальшому «генеральний секретар»). Атеїзм — це свого роду та ж релігія — віра і сліпе поклоніння не Богу, якого ніх-

то ніколи не бачив, а реальній особі із плоті й крові. Тобто, «колективне позасвідоме» не залишає людині права жити без поклоніння.

Революція — це завжди злам суспільної свідомості. Період, коли нищаться багатовікові стереотипи, ідеали чи ідоли (або й усе це разом взяте) — найсприятливіший для того, аби насаджувати щось нове. Причому, в такі моменти людська свідомість, як правило, не займається аналізом нових запропонованих стереотипів, а хапається за будь-що, аби заповнити ту лакуну, яка виникла так раптово.

Зорієнтувавшись у цьому, військово-політичні сили **свідомо** почали активно використовувати релігійні сюжети і образи для створення нових стереотипів, за допомогою яких в подальшому процес керування людською свідомістю мав значно полегшитись.

Отже, виникнення явища ігнорування ігнорування в українських періодичних друкованих виданнях було обумовлене перебігом військових та політичних подій національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. та зумовленої ними інформаційної перенасиченості, котра в умовах відсутності електронних ЗМІ ставала обтяжливою, через що новини подавалися тоді, коли вони, фактично, переставали бути новинами. Для того, щоб уникати відкритої інформації (а її, як ми знаємо, породжують очевидні факти) і тим самим створювати сприятливі умови для навіювання та маніпулювання, ЗМІ починають активно використовувати біблійні образи: оскільки релігія в слов'янських народів закладається, фактично, на генному рівні, то саме від трактування того чи іншого біблійного образу у світлі конкретних історичних подій, залежить рівень і напрямок світосприйняття будь-якого індивіда.

Список використаних джерел:

1. Анекдот // Село. — 1918. — № 17. — С. 4.
2. Анекдот // Село. — 1918. — № 17. — С. 6.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена) / [пер. Івана Огієнка]. — К.: Українське Біблійне Товариство, 2005. — 1375 с.
4. Грунський П. Сон // Трудова громада. — 1919. — 7 січня. — С. 1-2.
5. Капелюший А.О. Виникнення і розвиток української радянської сатиричної публіцистики. — К.: НМК ВО, 1990. — 136 с.
6. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX — перша чверть XX століття). — Львів, 1995. — 184 с.
7. Крупський І. В. Регіональна українська преса на західноукраїнських землях у період Першої світової війни // Пам'ять століть. — 2004. — № 2-4. — С. 177-185
8. Кузнецова О. Д. Аргументація в публіцистиці. — Львів: Ред-вид. відділ Львівського університету, 1992. — 486 с.
9. Кузнецова О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі. — Львів: Видавничий центр університету ім. Івана Франка, 2003. — 250 с.
10. Народний анекдот // Життя Поділля. — 1920. — 7 серпня. — С. 2.
11. Народний анекдот // Життя Поділля. — 1920. — 7 серпня. — С. 3.
12. Олешко В.Ф. Журналистика как творчество: Учебное пособие для курсов «Основы журналистики» и «Основы творческой деятельности журналиста». — М.: РИП-холдинг, 2004. — 222 с.

13. Чудо в Кані Подільській // Наш Шлях. — 1920. — 7 квітня. — С. 2.
14. Похід на народних вчителів // Село — 1918. — 1 вересня. — С. 15-16.
15. Сомествие Христа в ад // Правда. — 1921. — 1 мая. — С. 3.

In the article through the prism of theory of play-realization, the features of the use of biblical images in the Ukrainian press of 1917-1921st as one of methods argumentations and manipulations by the people's mass are examined. Comparing the biblical origin of appearances (after Bible in translation of Ivan Ogiienka) with their interpretation in the magazines of Naddniproianshini, author comes to the conclusion, that even the small change of accentual dominant had an outstanding influence on understanding of event which speech went about.

Key words: appearance, play-realization, argumentation, manipulation, the Bible.

Отримано: 30.08.2010 р.

УДК 001(477)(092):821.161.2-6

І. М. Преловська

*Інститут української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського НАН України, м. Київ*

**ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)
З МИТРОПОЛИТОМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ
(до 145-ої річниці від дня народження
Андрея Шептицького (1865-1944))**

У статті висвітлюються проблеми листування двох визначних церковних діячів Івана Огієнка і А. Шептицького (1921-1934, 1941-1944 рр.).

Ключові слова і словосполучення: співпраця, націоналізація церкви, захист української мови, меценат української культури.

Незважаючи на великий доробок українських огієнкознавців, поки що існують певні прогалини в джерельному комплексі про постань Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Тому головною метою вивчення епістолярію є заповнення тих інформаційних лакун, які поки ще залишаються. Попри здійснену на сьогодні велику роботу у справі дослідження життєписів видатних українських діячів церкви поки що залишається надто багато проблем, які важко вивчати через малодоступність першоджерел.

Події першої половини ХХ століття вивели на історичну арену багато яскравих постатей. Серед українських діячів тієї пори виділяється особистість, яка залишила значний слід в історії України як під своїм світським ім'ям, так і під церковним. Ця людина однаково відома і як громадсько-політичний діяч, професор Іван Огієнко та і як архієпископ Холмський і Підляський Іларіон в юрисдикції Польської автокефальної православної церкви (з 16 березня